

### III. TAKTILNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI\*

Dodir, doticaj, opip ili kontakt (polj. *dotyk, kontakt*) postoji na svijetu između različitih neživih i živih oblika, u prirodi kao i u umjetnom virtualnom svijetu (sjetimo se npr. geometrije i tangente, presjeka ili intersekcije kružnica). Neki dodiri dovode do negativnih efekata, kao npr. sudar automobila, drugi do stvaranja novoga oblika energije, kao npr. dodir dvaju oblaka sa suprotno nabijenim česticama koje proizvedu munju, tj. električnu energiju, treći do promjene oblika (npr. erozija kamena pod dugotrajnim utjecajem vode dovodi do stvaranja pijeska, stalagmita i stalaktita i sl). U svijetu životinja dodir ima emotivno (pozitivno ili negativno) značenje, a u ljudskom životu uz emotivno dobiva još i kultur(al)no značenje. U ovom radu govorit ćemo upravo o takvom ljudskom značenju dodira kao neverbalnoga emotivnoga znaka (pragmema) koji u kulturi ima posebno simboličko gestovno značenje tzv. kulturema.

Etimološki *dodir* ima nekoliko značenja. Kako navodi W. Boryś (2005:658), izvodi se iz psl. \**ṭḥknqti*, a znači: *dotknąć, trącić, poruszyć, stuknąć, wbić, wepchnąć* (hrv. *dotaknuti, dodirnuti; odbaciti, odgurnuti, gurnuti; pokrenuti; udariti; zabosti, ugurati*). Gluhak dodaje još i značenje priloga *tik do koga* (blizina da se može dotaknuti koga), zatim značenje glagola *ticati (se), doticati (se)* te prefiksalne glagole s korijenom *ticati (isticati /se/, poticati)* koji više nemaju izravno značenje dodirivanja, nego pokazuju prenesena značenja: stavljanje čega na vidljivo mjesto (*isticati*) ili gurati koga da se izdvoji ili da djeluje (*poticati*) (Gluhak 1993:618). Od korijena *ṭḥk-* nastao je naziv pravopisnoga znaka *točka* (polj. *kropka* povezana je s kapanjem), a Gluhak ju povezuje s glagolom *taknuti* i s latinskim značenjem *pungo*, što znači: *bodem* (Gluhak 1993:632).

Fiziološki dodir drugoga bića ili stvari osjećamo receptorima na koži koji imaju različit intenzitet osjetljivosti na raznim mjestima tijela. Eksperimentom se utvrdilo da je na vrhu jezika, na usnama i jagodicama prstiju osjet najjači jer ima najviše osjetljivih točaka. Braillevo pismo za slijepce upravo se temelji na dodiru jagodica prstiju. H. Frank (1969) je ispitao i s koliko bitova u sekundi primamo pojedine osjete (oko je tako najbrži informacijski receptor, zatim ga slijedi uho, a na trećem je mjestu dodir s receptorima na cijeloj koži).

\* Tekst je kao članak objavljen na hrvatskome jeziku 2008. godine u Szczecinu u zborniku: *W kręgu słowa*, urednice Żanet Kozicka-Borysowska i Joanna Misiukajtis, Uniwersytet Szczeciński, str. 215-225

Raspon osjeta dodira može ići od ugone do boli. Djeca npr. imaju potrebu da ih se škaklja kako bi se mogla smijati. Isto tako ona u ranom stupnju razvitka imaju potrebu štipati drugoga jer im još nije razvijeno upravljanje opipom. I jezik poznaje stupnjeve pojačavanja i smanjivanja doživljaja opipom.

Dodir vršimo na sebi, na drugim osobama ili na stvarima pomoću svojih organa (ustima, zubima, jezikom, rukama, nogama, tijelom). U okviru proučavanja neverbalne komunikacije razvila se posebna znanstvena disciplina – *tacezika* kao teorija dodira, s jedinicom dodira – *tacemom*.

M. Knapp (1978) izdvojio je nekoliko vrsta dodira: *funkcionalno-profesionalni* dodir u socijalnim situacijama (npr. dodir liječnika i pacijenta), dodir u *društvenom ponašanju kulturološki dodir* (npr. rukovanje kao pozdrav, čestitanje ili sklapanje ugovora), *prijateljski dodir* (npr. grljenje, ljubljenje, tapšanje po ramenu) i *intimni* dodir.

D. Morris (1978) navedenim tipovima dodira pridodaje *samododirivanje* u kojemu izdvaja: *zaštitne dodire* (npr. stavljanje ruke na usta), *dodire čišćenja* (stavljanje ruke na glavu radi češkanja, brisanja znoja i sl.), *signalne dodire* (držanje ruke pod bradom kao signal zasićenosti komunikacijom) i *samointimne dodire* (držanje ruku na svojim dijelovima tijela) (citirano prema Pintarić, 2002:23).

A. Pease procjenjuje dodire u cjelovitoj situaciji poslovne komunikacije u kojoj nesvjesnim gestama-signalima otkrivamo svoje psihičko stanje te pomoću psihološkog prosuđivanja izbornik može lakše odabrati kandidata za neki posao.

U životu se dodir koristi u različitim društvenim situacijama pa se tako može izdvojiti *dodir u plesu* (toptanje nogama, individualno i međusobno pljeskanje rukama, uzajamno grljenje u kolu, dodirivanje nogu rukama, hvatanje šešira ili rupčića i sl.), *dodir u medicini* (liječnik dodiruje pacijenta, a ne obrnuto), *dodir* u religijskim i drugim *ceremonijama* (križanje, oblikovanje križa prstima na svom čelu ili na čelu drugoga npr. kod krštenja, udarac koji vrši svećenik po obrazu firmanika, stavljanje vjenčanoga prstena i sl.) te dodir kojim se izražava pozitivna ili negativna emocija u *svakodnevnoj komunikaciji* (grljenje, ljubljenje, rukovanje, dodirivanje radi uvjeravanja; pljuskanje, navlačenje za kosu ili uši, udaranje rukom, nogom ili predmetom, naguravanje itd.).

Dodir koji izaziva pozitivne emocije poželjan je, ali postoje i razlike u ponašanju u različitim socijalnim sredinama (npr. ljubljenje u usta u nekim kulturama nije samo intimno, nego je prošireno i na djecu i prijatelje). Postoje dodiri koji se izbjegavaju u društvu (npr. intimni dodiri na javnome mjestu se

izbjegavaju, za neželjene dodire u javnosti se ispričavamo). Postoje dodiri koji se smatraju nepriličnima (npr. direktor može tapšati po ramenu svoga podređenoga, ali ne priliči obrnuto; podanik ljubi skute kralju, ali ne i obrnuto) te dodiri koji su kažnjivi (npr. mobing, pedofilski dodiri, silovanje).

## 1. Dodir kao taktilna gesta

Neverbalni taktilni znakovi su geste kojima se vrši radnja dodirivanja (npr. *pipanje*; *macanie*), ali mogu imati i preneseno značenje (oblizivanje usana jezikom može osim izravnoga imati i preneseno značenje ukusne hrane koju želimo pojesti ili smo pojeli; glađenje brade može imati različita značenja ovisno o situaciji: nesigurnost, zamišljenost, zadovoljstvo. Potonje su geste pragmeme jer njima pokazujemo svoje emocionalno stanje. Zato što isti pokret može imati različita značenja, kažemo da su geste homonimne i njihovo pravo značenje prepoznaje se samo u konkretnoj situaciji u kojoj postoje i drugi znakovi.

P. Ekman izdvojio je 5 tipova gesta. *Amblemi* su geste koje nose ustaljenu sociokulturnu poruku (npr. istaknuti kažiprst i srednjak u obliku slova V = Victoria, pobjeda), *ilustratori* pokretima prate oblike koji se opisuju u govoru, *regulatori* prate odnos komunikatora u razgovoru, a *adaptori* razvijaju socijalni kontakt te se dijele u *self-directed* (usmjerene prema sebi), *object directed* (usmjereni prema objektu) i *alter-directed* (usmjereni prema drugomu) (Pintarić, 2002:16-17). Za nas će upravo adaptori biti najznačajniji jer smo ranije naznačili da dodire koje ćemo analizirati možemo podijeliti na tri tipa gesta i njihovih verbalnih prijevoda.

Dodirivanje se može vršiti raznim dijelovima tijela, a ti dodiri-kinemi i tacemi imaju značenje izricano pomoću leksema, tj. verbalnim znakovima ili verbalnim gestama. U primjerima ćemo geste opisivati jezikom, a imenicama u zagradama navodit ćemo najprije njihovo hrvatsko, a potom poljsko značenje.

Klasifikacija se može vršiti prema različitim kriterijima. U radu ćemo primjere razvrstati po dva kriterija. Prvi kriterij mogli bismo nazvati pragmatičkim jer se prema njemu geste dijele na nesvjesne *geste-signale*, *svjesne emotivne geste* i *svjesne kulturalne geste*. Drugi kriterij temelji se na vrsti subjekta na kojemu se vrši gesta pa se tako razlikuju *ja-geste* koje subjekt vrši sam na sebi, *ti-geste* koje subjekt vrši na drugoj osobi i *ono-geste* koje subjekt vrši na predmetima ili s predmetima.

## 2. Klasifikacija taktilnih gesta

### 2.1. Pragmatički kriterij klasifikacije gesta

U primjerima klasificiranima prema prvom, pragmatičkom kriteriju najprije dajemo opis geste na hrvatskom jeziku, a u zagradama nazive tih gesta na hrvatskom i poljskom jeziku.

2.1.1. *Geste-signali* su jednostavno reakcija organizma i izvode se nesvjesno ili svjesno označuju radnju dodirom koja ima samo izravno značenje. To su sljedeći pokreti koje vršimo na svome tijelu, na tijelu druge osobe ili na stvarima:

- **dodir jezikom** (*oblizivanje, lizanje; oblizywanie, lizanie*);
- **dodir zubima** (*ugriz; ukąszenie*);
- **dodir** dijelova tijela druge osobe **prstima** (*pipanje, štipanje; macanie, szczypanie*);
- **dodir oka** kažiprstom (*trljanje; pocieranie*);
- **dodir noktima** svojih ili tuđih dijelova tijela (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*);
- **križanje ruku** na svoja ramena (*prekrižene ruke; skrzyżowanie rąk*);
- **dodir rukom** (dlanom ili šakom) po raznim dijelovima svojega ili tuđega tijela (*udaranje, masaža; uderzanie, masaż*);
- **dodir svoga uha ili oka** palcem i kažiprstom (*povlačenje, trljanje; pociąganie, pocieranie*);
- **dodirivanje svoje glave** rukama u značenju razmišljanja (*razmišljanje; dumanie*);
- **dodirivanje tuđe glave** rukama (*tješjenje; pocieszanie*);
- **pokrivanje očiju dlanovima** (*strah, užasnutost, žalost; strach, przerażenie, żal*);
- **dodirivanje** glazbenih instrumenata **prstima** (*sviranje; granie*);
- **dodirivanje** stranica knjige **prstima** (*listanie; wertowanie, przewracanie kartek palcami*).

2.1.2. *Geste-emotivi* su simboli kojima se prenosi emocija:

- **dodir** obraza i raznih dijelova tijela druge osobe **ustima** (*poljubac; pocałunek*);
- **dodir usana jezikom** u značenju zadovoljstva hranom (*oblizivanje; oblizywanie się*);
- **dodir kože dlanom** (*gladeenje, maženje; głaskanie, gladzenie, pieszczenie, pieszczoty*);

- **dodir s objema rukama** (*grljenje; obejmowanie*);
- **dodir** tuđeg obraza **dlanom** (*pljuskanje; policzkowanie*);
- **dodirivanje** tuđe glave **rukama** (*tješjenje; pocieszanie*);
- **pokrivanje očiju** rukama (*strah, užasnutost, žalost; strach, przerażenie, żal*);
- **dodir kažiprstom** po čelu (1. *sjetio sam se!* 2. *baš si glupi!*; *przypomniałem sobie! aleś ty głupi!*);
- **dodir šakom** po stolu u znak ljutnje i oštre zapovijedi (*udaranje; uderzenie*);
- **dodiri** predmeta **dlanom** kao oznaka srdžbe (*rušenje, razbijanie; przewracanie, tłuczenie*).

2.1.3. U trećoj su skupini *geste-kulturemi* koje se odvijaju u različitim društvenim situacijama:

- **dodir dlanom o dlan** (*pljeskanje; klaskanie*);
- **dodir uspravno postavljenih dlanova** (*moljenje, molitva, ispričavanje; prośba, modlenie się, przeprosiny*);
- **dodir rukom** po ramenu (*tapšanje; klepanie*);
- **dodir šakom** po vratima, stvarima ili tijelu (*kucanje; pukanie*);
- **dodir zemlje koljenima** (*klećanje; kleknięcie, kłękание*);
- **dodir** krajeva odjeće poglavara **ustima** (*ljubljenje skuta; całowanie szat*).

I ove geste pokazuju emociju, ali su povezane s istim značenjem u različitim kulturama, kao npr. pljeskanje u značenju priznanja (*bić brawo*), klećanje pred kim i ljubljenje skuta u značenju pokoravanja, sklapanje ruku – molba, traženje usluge ili pomoći. Kucanje na vrata izraz je pristojnosti, lijepoga ponašanja.

#### 2.1.4. *Ja-, ti- i ono-geste*

Druga vrsta podjele omogućuje razlikovanje triju skupina taktilnih gesta prema subjektu koji ih izvodi. Tako se izdvajaju *ja-geste* (geste koje izvodimo na sebi, prema Volos 1974.), *ti-geste* (geste koje izvodimo na drugome), te *ono-geste* (geste koje izvodimo na stvarima).

##### 2.1.4.1. **Ja-geste** su pokreti koje izvodimo na sebi, npr.:

- **dodir oka kažiprstom** (*trljanje; pocieranie*) – može biti nesvjesno i značiti da nas svrbi oko, zatim da smo pospani, a kad se okomito trlja kažiprstom podočnjak, znači da se neće ostvariti izrečeno i takva je gesta svjesna;
- **dodir noktima** (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*) također može biti automatizirani pokret po koži kad nas svrbi, nesvjesna kretnja nesigurnosti, neznanja; ali može biti i svjesna radnja češkanja;

- **križanje ruku** (*prekrižene ruke; skrzyżowanie rąk na piersiach*) označuje nesvjesnu gestu-signal neugode, a svjesno može uz klanjanje u nekim kulturama označavati zahvaljivanje, samo se tada dlanovi ne zavlače pod pazuha;
- **gesta (samo)glađenja** može se izvoditi na svojim dijelovima tijela, a može pripadati i *ti-gestama* kada ju izvodimo na drugome;
- **dodir dlanom o dlan** (*pljeskanje; klaskanie*) također možemo ubrojiti u ja-geste, ali možemo dodirivati svojim dlanom tuđi dlan u značenju pobjede (*give me five, daj petaka, daj mi pijeć*), i tada je to uzajamna gesta dodirivanja;
- **dodir uspravno postavljenih dlanova** (*moljenje, molitva, ispričavanje; prošba, modlenie się, przeprosiny*) izvodimo u vjerskoj komunikaciji ili kad smo u situaciji da tražimo pomoć.

2.1.4.2. **Ti-geste** su geste koje dodirom izvodimo na drugoj osobi:

- **dodir ustima** obraza raznih dijelova tijela druge osobe (*poljubac; pocałunek*);
- **dodir kože drugoga dlanom ili obrazom** (*glađenje, maženje, masiranje; głaskanie, gładzenie, pieszczenie, masaż*);
- **dodir ramena ili struka** druge osobe *s objema rukama* (*grljenje; obejmowanie, tulenie*);
- **dodir lakta** (*ići ruku pod ruku; objąć czyjąś rękę*);
- **dodir obraza obrazom** (*maženje; pieszczenie się*);
- **dodir jezikom** dijelova tijela druge osobe (*lizanje; lizanie*);
- **dodir zubima** (*ugriz; ukąszenie*);
- **dodir prstima** dijelova tijela (*pipanje, štipanje; macanie, szczypanie*);
- **dodir noktima** (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*);
- **upiranje kažiprstom** u rame radi naglašavanja bitnoga;
- **snažan dodir rukom** po raznim dijelovima tijela (*udaranje, tuča; uderzanie, bicie*);
- **dodir druge osobe nogom** (*udarac nogom; kopnięcie*). Ako se udari drugoga nogom pod stolom, može to značiti da mu se naređuje prestanak govora. Gesta dodirivanja nogom može biti i nježna, seksualna, poziv na hodanje, ljubav itd.;
- **dodir rukom po obrazu** (*pljuskanje, ćuškanje; uderzanie w policzek*);
- **nježan dodir rukom po raznim dijelovima tijela** (*glađenje, pljeskanje, tapšanje; głaskanie, klaśnięcie, poklepywanie*);
- **rukoljub** (*ljubljenje ženske ruke, pozdravni kulturem; całowanie kobiety w rękę*);

- **držanje za ruke** (*trzymanie się za rece*, trzymanie dziecka za rękę = oznaka bliskosti i skrbi).
- **trzaji rukom prstiju po tijelu** (šakljanje; *gilgotanie*)

2.1.4.3. **Ono-geste** su tip gesta koje izvodimo na stvarima, a one se opisuju i nazivaju na sljedeći način:

- **dodir šakom po stolu** u znak ljutnje i oštre zapovijedi (*udaranje; uderzanje*);
- **dodiri predmeta dlanom** kao oznaka srdžbe (*rušenje; przewracanie*);
- **dodirivanje glazbenih instrumenata prstima** (*sviranje; granie*);
- **dodirivanje stranica knjige prstima** (*listanie; wertowanie, przewracanie kartek palcami*);
- **dodirivanje papira olovkom** (*črčkanje, piskaranje; skrobanie, bazgranje*);
- **dodirivanje skuta ustima** (*całowanie szat* = arhaično pokazivanje ovisnosti; pokazywanie zależności od kogoś);
- **ljubljenje svetih predmeta** (*całowanie szat, krzyża lub innych przedmiotów sakralnych*);
- **dodirivanje zemlje koljenima** (*klećanje; klękanie*);
- **dodirivanje zemlje tijelom** (*padanje nićice; padać na twarz*);
- **ljubljenje zemlje** (*całowanie ziemi* = znak patriotizma i poštivanja države);
- **ljubljenje zastave** (*całowanie flagi państwowej*);
- **ljubljenje novca** (*całowanie pieniędzy* = znak zadovoljstva zbog dobitka).

U širem smislu *ono-geste* izražavaju cijeli radni i stvaralački proces.

Kao što se može vidjeti iz primjera, obje se klasifikacije međusobno preklapaju, a neki primjeri ne mogu se pripisati isključivo jednoj kategoriji. Obje su klasifikacije povezane s pragmatikom dodira ili tacezikom.

### 3. Transformacija tacema u verbalne geste

U jeziku se dodir može iskazivati različitim leksemima i frazemima. Takve lekseme nazivamo pragmemima, a frazeme – pragmafrazemima.

**3.1. Taktilni pragmemi** su leksemi s dodatnim emotivnim i kultur(al)nim značenjem. Iskazuju se raznim vrstama riječi, od taktilnih uzvika do imenica, glagola i pridjeva.

Imenica *dodir* (polj. *dotyk*) može imati i različite oblike glagolskih imenica: *dodirivanje, dodir, doticanje, ticanje* (polj. *dotykanie, tknięcie, dotknięcie*).

Glagol *dodirnuti/ dodirivati* (polj. *dotykać/ dotknąć*) obuhvaća svršeni i nesvršeni aspekt, kao i svi ostali taktilni glagoli (npr. *grliti/ zagrliti; obejmować/ objąć, gladiti/ pogladiti; glaskać/ poglaskać*). U poljskom jeziku česti su ovi sufixi glagolskih imenica: **-anie, -Ø, -cie, -anina, -anka, -oły** (*dotykanie, dotyk, kopnięcie, bazgroły, bazgranina, przytulanka*), dok se u hrvatskome jeziku razlikuju glagolske imenice tvorene od različitih glagolskih vidova (*grljenje/ zagrlj-aj*), neke glagolske imenice od nesvršenih glagola mogu imati dva ili više sufixa (*dodir-Ø, dodiriva-nje, dotic-aj*), a od nekih se svršenih glagola ne običava tvoriti glagolske imenice, npr. od glagola *dotaknuti* mogao bi se stvoriti obilježeni ili pjesnički oblik *dotaknu-će* koji se u svakodnevnom govoru ne rabi jer postoje riječi *dodir* i *doticaj*.

Kako je dodirivanje čin, radnja – glagoli su tvorbeno izvorni oblici koji sekundarno generiraju imeničke ili uzvične oblike vrsta riječi. Razlikujemo tako glagolske pragmeme *gladiti* (*glaskać, gładzić*), *maziti* (*pieścić*), *grliti* (*obejmować, przytulać*), *štupati* (*szczytać*), *škakljati* (*dygotać, gilgotać*), *ljubiti* (*całować*), *češ/k/ati* (*drapać*), *toptati* (*tupać*), *kuc/k/ati* (*pukać*), *stupati* (*stąpać*), *tući* (*bić*), *udarati*, *ritati* (*kopać nogą*), *dodirivati* stvari u raznim smjerovima (*čačkati, brcati, prčkati, kopati, grepsti, tuckati; skrobać, grzebać, dlubać*), *dodirivati* papir olovkom na razne načine (*črčkati, piskarati, škra-bati; skrobać, bazgrać, bazgrolić*), *dodirivati* prstima ili čime vodu (*brčkati, pljuskati; pluskać*). Neki od tih glagola mogu imati povratnu zamjenicu kojom se označuje uzajamno dodirivanje (npr. *gladiti se, maziti se, milovati se, grliti se, štupati se, ljubiti se, češkati se, tući se, udarati se, pljuskati se*), dok drugi ne mogu biti povratni (*toptati, kuc/k/ati, stupati*). Isto je u poljskom jeziku, no neki pragmemi u poljskome mogu imati sinonime (*obejmować, przytulać*), dok u hrvatskome postoji samo jedan oblik (*grliti*), a u oba jezika ovi oblici mogu biti i povratni. *Obujmiti* u hrvatskom jeziku označuje *rukama obuhvatiti* i odatle riječ *obujam, obim, opseg* za geometrijske jedinice koje ne ubrajamo u pragmeme.

Mnogi pragmemi mogu imati različite stupnjeve jačine. Tako npr. glagol *moliti* u pojačanom obliku zvuči *kumiti*, a povratni glagol *moliti se* jednoznač-na je molba Bogu. U poljskome se razlikuje moljenje Boga (*modlić, modlić się*) od molbe drugoj osobi (*prosić*), a pojačana molba iskazuje se glagolom *blagać*. Ovi su glagoli poduprti sklapanjem ruku i pogledom uprtim u nebo (Bogu) ili u osobu kojoj se obraća s molbom.

U administrativnom jeziku građane *se umoljava* (*uprasza się*), a to zapravo znači blažu naredbu koju nadređeni upućuju podređenima. To je pragmem koji je lišen geste sklapanja ruku i zato ne pripada taktilnim pragmemima.



Od nekih se glagola udaranja sekundarno može tvoriti taktilni uzvik, npr. *kuc-kuc (puk-puk, stuku-puku) < kucati (pukać), pljus, tres (trzask, szast-prast) < pljuscati, tresnuti (trzaskać/trzasnąć)*. Takvi se pragmemi percipiraju ne samo dodirom vrata rukom (šakom), dodirom po obrazu ili drugom dijelu tijela, nego i auditivno jer se pri dodiru proizvodi zvuk. Zato su ovakvi uzvični pragmemi ujedno taktilni, auditivni i vizualni, tj. primamo ih okom i uhom te dodirom. To su **sinergijski pragmemi** jer se doživljuju istovremeno različitim osjetilima.

U hrvatskome jeziku može se tvorbeno napraviti deminutivni glagol pomoću sufiksa **-k-** (*pip-k-ati, dir-k-ati, češ-k-ati, kuc-k-ati, tuc-k-ati, brč-k-ati,* ), a istim se sufiksom iz svršenog oblika glagola dobiva nesvršeni: *tresnuti – tres-k-ati*. Potonja se kategorija na isti način tvori u poljskome jeziku: *trzasnąć – trzas-k-ać*.

Kao rezultat dodira javlja se osjet pod prstima koji se može iskazati imenicama i pridjevima u oba jezika: *mekoća, mek; miękkość, miękki, tvrdoća, tvrd; twardość, twardy, toplina, topao; ciepło, ciepły, hladnoća, hladan, leden; zimno, zimny, lodowaty, težina, ciężak; ciężkość, ciężki*. R. Adamowicz i A. Kędziorek (1998:63 i 66) navode i pridjeve *dotykowy, dotykalny, namacalny, wyczuwalny, delikatny, subtelny, łagodny (dodirany, dotyralny, opielny, osztywny, njeżany, suptylny, błogi)* kojima se u raznim stupnjevima jačine osjeća pozitivno dodir čija se suprotnost može izreći dodavanjem niječne partikule na neke poljske pridjeve (*niewyczuwalny, niedelikatny, niesubtelny*). Na hrvatskome se tako može reći da je netko *neosjetljiv*, ali suprotnost od *njeżany* i *blagi* izražava se drugim riječima: *grub, oštar, surov (ostrzy, surowy)*.

**3.2. Taktilni pragmafrazemi** jezično i značenjski su najkompliciraniji oblici iskaza dodirivanja. Ovdje ćemo rabiti semantičko-pragmatičku podjelu pragmafrazema s taktilnom sastavnicom. Na prvom mjestu navodimo poljske pragmafrazeme, a nakon toga hrvatske ekvivalente ili prijevod ako nema ekvivalenta.

- **Osjetljivost / czujność, dotkliwość, czulość** reprezentiraju dva frazema: *coś kogoś tknęło – nešto je koga dirnulo (u srce); dotknąć/poruszyć kogoś do żywego/ w czule miejsce – dirnuti koga u živac/ u bolnu točku*. U ovim se pragmafrazemima dodir ne shvaća izravno, nego označava emocionalni ubod, nagli stres koji osjetimo u iznenadnoj situaciji, bilo emotivno negativnoj ili pozitivnoj.
- **Iznenadno prisjećanje / heureka** izriče se frazemom koji ujedno opisuje i gestu: *puknąć się/ uderzyć się w czoło – lupiti se po čelu, udariti se po glavi*. **Prešućivanje / przemilczenie** može se zamijeniti frazemom *ugryść się/*

**ukąsić się w język** – *ugristi se za jezik*, čime gesta opisana riječima dobiva i novo, preneseno značenje. Osoba koja je htjela izreći nešto, naglo se sjetila da to ne bi bilo dobro.

• **Preuzimanje vodstva / dowództwo** preneseno je označeno opisom geste i frazeologiziranim značenjem **ująć / uchwycić w swoje dłonie** – *uzeti / sve / u svoje ruke*.

• **Prisjećanje / przypomnienie** se iskazuje frazomom **wyssać coś z palca** – *isisati što iz prsta, izvući što iz malog mozga*.

• **Mlaćenje / uderzanie** povezano je u poljskome s kožom, uhom, rebrima, zubima, glavom, leđima, gubicom, obrazom, šakama i pandžama, a u hrvatskom s uhom, rebrima, leđima, zubima, glavom, gubicom, šakama i raljama: **złoić komuś skórę, dobrać się do czyjejs skóry, gwizdnąć kogoś w ucho, ciągnąć kogoś za uszy, natrzeć komuś uszu, macać komuś żebra, dać komuś w zęby/ po gębie/ po mordzie/ po głowie, palnąć kogoś w plecy** – *namazati/ prebiti/ istući koga, zviznuti koga za uho, vući koga za uši, natrljati komu uši, dati komu po rebrima/ po leđima/ po glavi, prebrojiti komu rebra, opaliti koga po leđima, wymierzyć policzek (spoliczkować) – ispljuskati koga*. Želja osobe da se potuče u poljskom je jeziku iskazana vrlo slikovito: **doskoczyć do kogoś z pazurami/ z pięściami** – *navaliti na koga pandžama, dok se u hrvatskome za to rabe ralje: posebno se izdvaja trenutak hvatanja osobe koju želimo tući: wpaść komuś w pazury; dopasti komu šaka, pasty u čije ralje*.

• **Suprotstavljanje / przeciwstawianie się** je oblik opiranja tuđim riječima ili postupcima koje se slikovito u poljskom jeziku iskazuju stavljanjem (izbacivanjem) čela kao prepreke, a u hrvatskome nema takvoga frazema: **stawić/ stawiać komuś/ czemuś czoła** – *opirati se, suprotstavljati se*.

• **Užasavanje / przerażenie** se iskazuje frazomom **hvatati se za głowę; ła- pać się za głowę**, što ujedno predstavlja i opis geste koja se pritom izvodi.

• U poljskom jeziku postoji poseban kulturem **dać komuś krzyżyk na drogę** u značenju: *poželjeti komu sretan put blagoslivljanjem*.

• **Alarmiranje / alarmowanie** u poljskom se iskazuje udaranjem u bubanj, što je opis nekad davno postojećeg oglašavanja pomoću bubnjanja (**uderzać w bęben**). Slično tome u hrvatskome **udarati u talambase** označuje oglašavanje kakve vijesti u širokoj javnosti, a **udarati koga po tamburi** ima značenje udaranja koga po glavi. Zahtijevanje tišine u sudnici ili na sastanku izvodi se udaranjem drvenim čekićem o gong ili zvonjenjem.

• **Obmanjivanje / balamucenie** se u oba jezika iskazuje istim frazomom: **owinąć/ owijać kogoś około (dokola, wokół) małego palca; /s/motati koga oko malog prsta**.

• **Ljenčarenje / leniuchowanie** se u oba jezika prikazuje gestom prekrštenih ruku: *siedzieć z założonymi rękami; sjediti skrštenih ruku* (ništa ne raditi).

I na kraju,

• **Ljubav i utjeha / miłość i pocieszenie** pokazuje se gestom koja je prešla u frazem: *kłaść/ położyć głowę na czyimś ramieniu* (*staviti glavu na čija ramena*). To je slično ukomponirano u poljskoj i hrvatskoj pjesmi: «*połóż mnie na swym ramieniu*»; «da stavim glavu na tvoja ramena».

#### 4. Taktilni antonimni pragmemi kao osjeti dodirom

U svom rječniku sinonima, koji je zapravo svojevrsan tematski rječnik, C. D. Buck navodi antonime, tj. riječi suprotna značenja kojima se naziva prepoznavanje predmeta dodirom. Autor navodi sljedeće opozicije pridjeva u različitim jezicima. Izdvajamo hrvatske i poljske primjere, proširujući neke od njih stupnjevima pojačavanja ili smanjivanja:

- *meko – tvrdo (miękkie – twarde);*
- *glatko – hrapavo (gładkie – chropawe);*
- *oštro – tupo (ostre – tępe);*
- *lagano – teško (lekkie – ciężkie);*
- *mokro, vlažno – suho (mokre, wilgotne – suche);*
- *mlako, toplo, vruće, kipuće (letnie, ciepłe, gorące, wrzące) - hladno, ledeno (zimne, lodowate);*
- *čisto – prljavo, zamazano (czyste – brudne);*
- Ovdje se još može pribrojiti osjet *masnoga* za razliku od *nemasnoga*, suhoga, što se može osjetiti pod prstima, npr. na tkanini, glatkoj površini i sl.
- Opozicija *tanko – debelo (cienkie – grube)* također se može osjetiti opipom tkanine, papira itd.
- *sitno, sićušno – krupno, grubo, debelo (drobne, drobniutkie – grube, grubiutkie, grubawe)* osjeća se pod prstima kad se radi npr. o sjemenkama. Ovi antonimi mogu se odnositi i na vizualne lekseme, npr. u odnosu na uzorak veza, na pismo itd.;
- *tanko – debelo (cienkie – grube);*
- *masno – krto (tłuste – kruche);*
- Oblik predmeta može se osjetiti dodirom ako se prstima prelazi po njegovu rubu pa se tako prepoznaje *okruglo – ćoškasto (okrągłe – kanciaste);*
- *sklisko – stabilno (śliskie – stabilne)* jedina je opozicija osjeta koja se osjeća nogama, u hodu po skliskoj ili stabilnoj površini unutrašnjega ili vanjskog prostora.

Svaki od pridjevnih opozicija može imati stupnjevanje jačine, količine ili veličine, što se može izricati i pomoću tvorbe riječi (prefiksima i sufixima), npr. *pretanko – predebelo (za cienkie – za grube), sićušno, tanano - pokrupno, debelo (drobniutkie – grubiutkie)*, zatim analitičkim sredstvima (*jako debelo – jako tanko, bardzo cienkie – bardzo grube*) ili supletivnim leksemima, tj. sasvim drugim osnovama (*sitno – ogromno, drobne – ogromne*). Ovi su antonimni leksemi denotativi, ali mogu biti i pragmemima ako se rabe u prenesenom značenju ili u pragmatičnom kontekstu.

\* \* \*

U analizi taktilnih neverbalnih i verbalnih znakova pokazalo se da dodir kao osjet opipa može biti izražen nesvjesnim pokretima (gestama-signalima) i svjesnim pokretima (gestama-simbolima). Prvi počiva na genetskom kodu, a drugi je nastao u procesu socijalizacije i treba ga učiti te iskazivati jezikom. U oba jezika ima više sličnosti no razlika, naročito u genetski nastalim tacemima. U socijalno uvjetovanim kulturemima mogu se izdvojiti tacemi iz drugih kultura ili internacionalni tacemi (npr. *pljeskanje* kao znak odobravanja, *ljubljenje* kao znak pozdrava, dobrodošlice, ljubavi).

Najrazvijeniji osjet dodira imaju slijepci koji živcima u jagodicama prstiju prenose informacije u mozak i tako mogu prepoznati i one oblike koje mi uz dodir vidimo i očima.